

*Любов Василівна ГАМАЛЬ,
кандидат філософських наук, доцент кафедри
українознавства Дрогобицького державного
педагогічного університету ім. Івана Франка*

НАЦІОНАЛЬНЕ ЯК ПРЕДМЕТ ЛІТЕРАТУРНО- ФІЛОСОФСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ МИКОЛИ ГОГОЛЯ (до 190-річчя від дня народження)

Розглядаючи гносеологічний та онтологічний аспекти національної ідеї, можна пов'язувати її виникнення з появою рефлектуючої інтелігенції, яка продукує філософію та культурологію національного. Це дає підстави ототожнювати національну *ідею* з *філософією* національного. Філософія української національної ідеї твориться як сукупність ідей національної інтелігенції певного періоду, як потужна традиція в історико-культурологічному процесі [6, 755], зокрема в українській філософській культурі, яка усвідомлюється сьогодні як цілісність діахронної та синхронної спадщини (в тому числі і вчасно не засвоєної), містить у собі певні періоди розвитку як тенденцію від національно-етнічного самоусвідомлення до національно-політичного самовизначення.

З причини особливості української світоглядної ментальності філософія української національної ідеї виявила себе не в епістемній, а в софійній формі – в літературі, яка насичена світоглядним змістом, духовною енергією свого народу. В умовах неможливості розвитку науки недержавного народу література минулого сторіччя бере на себе також функції недиференційованого наукового знання (педагогічного, етнографічного, історіософського та ін.).

Генераційна періодизація нової української культури передбачає в її розвитку такі етапи, відповідно до міри самоусвідомлення культурою себе як об'єктивації буття свого суб'єкта – українського народу: період мовної партикуляції (від „Енеїди“ Івана Котляревського до „братчиків“); „українофільський“ (київський) – від діяльності Кирило-Мефодіївського товариства аж до 70-х років XIX ст.; „франківський“ (лівівський) – означений творчістю Івана Франка та діяльністю „Молодої України“ – це кінець 80-х років XIX ст. – 10-ті роки XX ст.; період „Розстріляного Відродження“. Далі маємо перервану періодом тоталітаризму в українській історії традицію та певну реанімацію української філософської думки в 50-60 роках XX ст. (4, 116).

Досліджуючи літературно-філософську рефлексію над українською національною ідеєю в історико-культурологічному процесі, перший період, вважаю, можна назвати „гоголівським“, а

за територіально-центровою ознакою – „провінційно-петербурзьким“, адже саме з провінцій імперії (Полтави, Харкова, Києва) та Петербурга (як своєрідної колонії інтелігентних українців) пролунав голос професійної культури, почався перший виток процесу відродження української мови, літератури. Здійснювався він силами вихідців із дрібномаєткового дворянства, чиновництва, сільського духівництва, які були лояльними до імперії і відзначалися палким патріотизмом до України. Розвиток романтичної естетики в Україні та Росії мотивував підвищений інтерес дослідників до етнокультурної диференціації в мові, літературі, історії та етнографії, першим проявом чого були українські фольклорні збірки Миколи Цертелєва, Михайла Максимовича, Петра Лукашевича, що з'явилися в період між 1819 та 1837 роками. У 30-40 рр. XIX ст. публікується ряд статей про самобутність української мови та літератури, українського національного характеру – Микола Гоголь, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш, Ізмаїл Срезневський. В 1840 році в Петербурзі виходить у світ „Кобзар“ Тараса Шевченка, в 1843 році Пантелеймон Куліш розпочав роботу над романом „Чорна Рада“. У російській літературі українська історична тематика була надзвичайно популярною у зв'язку із розвитком романтизму. До теми історичного минулого України звертаються російські письменники – Олександр Пушкін, Кіндрат Рилєєв, Михайло Лермонтов і українські автори, які писали російською мовою твори української тематики, переважно історичної, козацького періоду – Олександр Сомов, Михайло Нарезний, Микола Гоголь, Микола Костомаров, Пантелеймон Куліш та інші.

Микола Гоголь власним життям і творчістю репрезентує той період, коли імперія, жадібно всотуючи в себе все, чим була багата Україна, приймаючи її культурний внесок до великоросійського загалу, домагалася надати йому характеру „загальноросійського“, а тим самим і нівелювати саме поняття українського як національного. Але якщо можна поняття національного замінити уваровсько-валуєвським постулатом „народності“, то знищити світоглядно-ментальне ядро культури неможливо навіть в умовах існування та відображення її в чужій, російськомовній оболонці. В російськомовності української світоглядної культури минулого сторіччя полягає специфічність її вияву, складність аналізу. Біографія та творчість Миколи Гоголя – це ілюстрація історичної долі української культури, а феномен Гоголя як українського російськомовного письменника та мислителя – це персоніфікований діалог двох національних культур: української та російської.

Називаючи коротко охарактеризований період „гоголівським“, не створюємо прецеденту використання імені Миколи Гоголя як

означувального, понятійного в українській історико-культурологічній думці. У дослідженні української романтичної драми 30-80 років XIX ст. В.М.Івашков апробує термін „гоголівський історизм“ [4]. Микола Шлемкевич аналізує становлення української душі шляхом типологічних характеристик „сковородинської“, „гоголівської“ та „шевченківської“ людини [9, 19-23]. Євген Маланюк, характеризуючи період козацької доби в історії України, метафорично називає його політичною Ніччю Бездержавності, в якій Шевченко й Гоголь залишалися орієнтаційними дороговказами й акумуляторами національного духу [8, 70], який, зазначимо, об'єктивується через неспеціалізовану для світоглядної теорії форму – мистецтво.

Літературно-філософська рефлексія Миколи Гоголя над національною ідеєю відображена у своєрідній концепції національного. Мислитель наповнює змістом саме поняття, простежує його вияв у психології, способі мислення, мові, поведінці, творчості, перебігу історичних подій. Саме у спадщині Гоголя знаходить вияв національна „я-концепція“, відбувається етнічна самоідентифікація людини та спільноти; від Гоголя починається поетапний процес об'єктивації національної ідеї в українській культурі нового часу.

Визначення поняття національного знаходимо у Гоголя в статті „Несколько слов о Пушкине“: „Истинная национальность состоит не в описании сарафана, но в самом духе народа“ [3, т.8, 51]. Мислитель зазначає, що дух народу найповніше виявляє себе у колективній творчості, зокрема пісенній і танцювальній. Вважаючи пісню джерелом пізнання історії та духу народу, його ментальності, Гоголь пропонує Максимовичу такий тематичний поділ українських пісень у його збірці: 1 розділ – історичні; 2 – всі, що виявляють різні відтінки народного духу, і 3 – обрядові. Гоголь називає характерні особливості української пісні, незрозумілі носіям іншої ментальності, яка в даному випадку виявляє себе у мові. В українських піснях, читаємо в статті „О малороссийских песнях“, „часто вместо целого внешнего наводится только одна резкая черта, одна часть его. В них нигде нельзя найти подобной фразы: „был вечер“, но вместо этого говорится то, что бывает вечером, например: шли коровы из дубровы, а овечки с поля. Выплакала кары очи, край милого стоя. Оттого, весьма многие, не поняв, считали подобные обороты бессмыслицей“ [3, т.8, 94]. Характеристики *українського* як національного не збігаються з ознаками інших народів, зокрема російського. Як бачимо з тексту статті „Петербургские записки 1836 года“, це питання для Гоголя було принциповим: „Посмотрите, народные танцы являются в разных углах мира. Северный русс не так пляшет, как малороссиянин,

как славянин южный, как поляк, как финн: у одного танец говорящий, у другого бесчувственный; у одного бешеный, разгульный – у другого спокойный; у одного напряженный, тяжелый – у другого легкий, воздушный. Откуда родилось такое разнообразие танцев? Оно родилось из характера народа, его жизни и образа занятий. Народ, прошедший горделивую и бранную жизнь, выражает ту же гордость в своем танце; у народа беспечного и вольного та же безграничная воля и поэтическое самозабвение отражается в танце; народ климата пламенного оставил в своем национальном танце ту же негу, страсть и ревность“ [3, т.8, 185].

В зображенні дійсності Гоголь стверджує історичну обумовленість антитетичності національного минулого – сьогоденню і пізнання людини в ньому: “Бей в прошедшем настоящее и в двойную силу облечется твое слово: живеи через него выступит прошедшее и криком закричит настоящее“ [1, 103].

У творах Гоголя відображено два різні періоди в історії нашої Батьківщини: давню Україну, добу козацького лицарства, національної свідомості і розвитку і період Ночі Бездержавності, сучасну для Гоголя Україну; окреслено в них проблеми національні, зокрема української людини, її душі в історичній достовірності та ментальній мінливості. Гоголь розумів, що минуле і сучасне його Батьківщини розмежовані, на жаль, наслідками зловісного царювання Катерини II, яка згубила, занастила Україну. Як серйозне звинувачення звучать слова одного з героїв дещо трагестійної „Ночи перед Рождеством“: „Помилуй, мамо! Зачем губишь верный народ? Чем прогневили? Разве держали мы руку поганого татарина; разве соглашались в чем-нибудь с турчином, разве изменили тебе делом или помышлением? За что ж немилость? Прежде слышали мы, что приказываешь везде строить крепости от нас; после слышали, что хочешь поворотить в карabinеры, теперь слышим новые напасти. Чем виновато Запорожское Войско? Тем ли, что перевело твою армию через Перекоп и помогло твоим енералам порубить крымцев?“ [3, т.1, 237].

Душа Гоголя страждала, вболіваючи за поневолену Батьківщину і не відчувавши достатньої сили для її звільнення: „Он (Хома Брут) чувствовал, что душа его начинает как-то болезненно ныть, какбудто бы вдруг среди вихря веселья и закружившейся толпы запел кто-нибудь песню об угнетенном народе“ [3, т.2, 199]. Всяке гноблення деформує людину, її душу: „Знаю, подло теперь завелось на земле нашей... Перенимают черт знает какие бусурманские обычаи, гнушаются языком своим; свой с своим не хочет говорить; свой своего продает, как продают бездушную тварь... но и у последнего подлюки... есть... крупница русского чувства. И проснется оно когда-нибудь, и ударится он,

горемычный, об полы руками, схватит себя за голову, проклявши громко подлую жизнь свою, готовый муками искупить позорное дело“ [3, т. 2, 133-134]. Слід відзначити, що, вживаючи слова „русский“, „Русь“, Гоголь вкладає в них не новітнє значення „Росія“, „російський“, а традиційне, те, яке асоціюється з добою Київської Русі, предківське, що вказує на генетичний зв'язок її з Україною.

Гоголь розумів, що національні перевертні не перевелися в часі, він упізнавав їх і серед своїх сучасників і завжди протиставляв їм людину, якій властиве почуття національної гідності – „старые, национальные, простосердечные и вместе богатые фамилии, всегда составляющие противоположность тем низким малороссиянам, которые выбираются из дегтярей, торгашей, наполняют как саранча, палаты и присутственные места, дерут последнюю копейку с своих же земляков, наводняют Петербург ябедниками, наживают наконец капитал и торжественно прибавляют к фамилии своей, оканчивающейся на О, слог Въ“ [3, т. 2, 15]. Художній час творів певного циклу („Иван Федорович Шпонька и его тетушка“, „Старосветские помещики“, „Повесть о том, как поссорились Иван Иванович с Иваном Никифоровичем“, т.з. петербурзькі повісті, а також „Мертвые Души“) – це історичний період низведення України до стану, фактично, колонізованого, що має характеристики національної розмитості, зденационалізованої особистості, яка втратила своє коріння і тому втрачає свою людську сутність. У названих вище творах автор передає цю національну атмосферу України на початку ХІХ ст., коли, як писав Євген Маланюк, „зіпхнуті до стану напівтваринного, занурені в тупім безладді, вже поза межами історії, десь поміж кухнею і спальнею – дотлівають останні рештки гетьманської і козацької еліти. На могутнім тлі буйного соняшного краєвиду, серед руїн бурхливої минувшини, западають в смертельний сон хутори і маєтки здеморалізованої петербурзьким урядом колишньої української аристократії – нині – „дворянства російського“. Нерухома, майже цвинтарна тиша залягає над Україною“ [7, 196-197].

Людина з почуттям національної гідності приваблює Гоголя, якої б національності вона не була. Згадаймо образи євреїв із „Тараса Бульби“: в складних умовах свого особистого (та й національного) життя вони зуміли зберегти почуття національної гідності, національний колорит, відчуття спільності, мову, віру. Можливо, саме тому грізний і непримиримий Тарас ставиться до них із розумінням і повагою. В цьому ж ряду образ „доброї туркени“ із „Старосветских помещиков“ і петербурзьких німців Шиллера, Гофмана і Кунца із „Невского проспекта“. Що сприяє збереженню національного почуття, гідності у туркени, яка довгі

роки живе у неволі, у євреїв, що розкидані по всьому світу, у Шиллера, який вісім років прожив у Петербурзі, зберіг почуття національної приналежності, і саме це не дає йому пробачити кривду нахаби Пирогова („... я восемь лет живу в Петербурге, у меня в Швабии мать моя, и дядя мой в Нюрнберге; я немец...“)? Чому губиться ця риса у його земляків-українців, незважаючи на те, чи живуть вони на землі своїх предків, чи на чужині? Наскільки небезпечна втрата почуття національного для особистості? Гоголя хвилювали ці питання, він ставить їх прямо і опосередковано у своїй творчості, прагне знайти на них відповідь.

Аналіз гоголівської спадщини в цілісності художніх творів, листування та книги „Выбранные места из переписки с друзьями“ (а тільки в такій єдності ми можемо зрозуміти українського російськомовного письменника та мислителя Миколу Гоголя) дає підстави стверджувати наявність у ній оригінальної „філософії душі“ – „мертвої“ і „живої“. Вважаємо, що, зображаючи „мертві душі“ своїх героїв як невідповідні сутності та призначенню людини (екзистенційно „мертві“), Гоголь вкладав у поняття „душі“ національне начало, наявність чи відсутність якого також зумовлює характеристики людини: „мертва душа“ – „жива душа“. Досліджуючи людину в сутності свого існування, Гоголь зобразив в історичній достовірності та ментальній мінливості тип національний – „живу“ людську душу, екзистенційну людину – представника повнокровної нації доби Козаччини і галерею „мертвих“ душ – сучасну письменникові українську „еліту“, денационалізовану, деградовану особистість, існувателя, який далекий від прозріння себе-в-сутності-свого-існування, гедоністичного „мерця“ доби національного сну в Ночі Бездержавності. Саме так тісно переплітаються екзистенційні та національні характеристики особистості в дослідженні Гоголем людської душі. В прагненні ідеалу, в пошуках живої людської душі Гоголь планував зобразити в 2 томі „Мертвих Душ“ позитивного героя. Цей авторський задум не був реалізований, Гоголь не знайшов для нього ідейно-художнього втілення, бо „жива“ людська душа може зродитися і жити тільки в умовах повнокровного національного буття народу, представником і носієм менталітету („племенной психики“, за Гоголем) якого вона є. Саме цього компонента для повного зображення „живої душі“ – позитивного героя – і не бачив Гоголь у своєму часі. І саме тому творчість мислителя завершується „Выбранными местами из переписки с друзьями“ – морально-етичними роздумами про екзистенційну сутність людини, закликом „Будьте не мертві, а живі душі“.

Микола Гоголь як національний письменник та мислитель стоїть на переломі епох в історії свого народу: національного сну

та національного *пробудження*, яке починається з діяльності Кирило-Мефодіївського братства та творчості Тараса Шевченка. Гоголь „випав“ із зв'язку цих епох, став лицем до свого часу; як іронік, він вороже протиставив себе дійсності, це те, що він повинен знищити. Саме так бачиться нам зв'язок М.Гоголя і Т.Шевченка – як протистояння у діалектичному поєднанні Генія – руйнівної сили – Пророкові, упорядковуючому типові зв'язку особистості з буттям і часом. Цю діалектичну єдність своєї творчості з гоголівською відчував і сам Шевченко, що знайшло відображення в листах, творчості поета, зокрема в посланні „Гоголю“ (1844р.) [10, 217-218].

Творчість Миколи Гоголя не виявляє чітко вираженої соціально-викривальної, політичної спрямованості. Усвідомлюючи самотність, національні відмінності українського та російського народів, Гоголь висловлює, зокрема на сторінках книги „Выбранные места из переписки с друзьями“, суперечливе ставлення до Росії як імперії, в складі якої і поневолена Україна. Це бажання „істинно честно служить России“ і, разом з тим, власна неспроможність „служить так“ (виділено мною – Л.Г.), бо, визнає Гоголь, „тому, кто пожелает истинно честно служить России, нужно иметь очень много любви к ней, которая бы поглотила уже все другие чувства“ [1, 285]. Гоголь прагнув знайти у власній душі підстави для цієї любові, яку „никакие силы и орудия не могут утвердить в человеке“, але відчуження ним Росії чужиною залишає прагнення патріотичної любові до неї лише прагненням, бажанням могли щиро сказати: „Это наша Россия; нам в ней приятно и тепло, и мы теперь действительно у себя дома, под своей родной крышей, а не на чужбине“ [1, 261]. Гоголь гадає, що сучасна йому Росія „еще растопленный металл, не отлившийся в свою национальную форму“ [1, 270], бачить можливість розбудови російського суспільства тільки за умови урахування культурної спадщини Київської Русі, поваги до самотньої духовної спадщини українського народу, з яким Гоголь співвідносить корінну руську природу. „Не умрет из нашей старины ни зерно того, что есть в ней истинно русского и что есть освящено самим Христом“ [1, 270].

Виявлене розуміння Миколою Гоголем поняття національного – це етап у розвитку української національної ідеї, що передував появі маніфесту-програми Кирило-Мефодіївського товариства, викладеній М.Костомаровим у Книзі буття Українського народу. Костомарівська ідея „союзу слов'янського“ співзвучна гоголівському ідеалові – „Россия – один человек“, у якому шлях до універсальності, загальності бачиться як утвердження індивідуального, національного.

1. Гоголь Н.В. Выбранные места из переписки с друзьями. – М., 1990.
2. Гоголь Н.В. Письма: В 4 т. (Ред. Шенрока И.В. – Санкт-Петербург, б.г.
3. Гоголь Н.В. Полное собрание сочинений: В 14 т. – М., 1940
4. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. – К., 1992.
5. Івашков В.М. Українська романтична драма 30-80 років XIX ст. – К., 1990.
6. Мала енциклопедія етнодержавознавства. – К., 1997.
7. Маланюк Є. Книга спостережень. Проза. – Торонто, 1962.
8. Маланюк Є. Нариси з історії нашої культури. – К., 1992.
9. Шлемкевич М. Загублена українська людина. – К., 1992.
10. Шевченко Т. Кобзар. – К., 1980.

Любов Гамаль. *Национальные как предмет литературно-философской рефлексии Николая Гоголя (до 190-летия от дня народження).* Літературно-философська рефлексія Миколи Гоголя над національною ідеєю відображає специфіку культурно-історичного процесу в Україні першої половини XIX ст. і є сконцентрованою навколо поняття національного, пов'язаного з процесом етнічної самоідентифікації людини та спільноти, розвитком національної "Я-концепції". Це дає підстави назвати означений період "гоголівським".

Любовь Гамаль. *Национальное как предмет литературно-философской рефлексии Николая Гоголя (к 190-летию со дня рождения).* Літературно-философська рефлексія Миколая Гоголя о національній ідеї отображає специфіку культурно-історичного процесу на Україні першої половини XIX століття і сконцентрована навколо поняття національного, зв'язана з процесом етнічної самоідентифікації людини та спільноти, розвитком національної "Я-концепції". Це дає підстави назвати даний період "гоголевським".

Lubov Hamal. *The national as the subject of literary – philosophical reflection of Mykola Hohol (to the 190-th anniversary of his birthday).* Mykola Hohol's literary philosophical reflection on the national idea mirrors the peculiarity of cultural historical process in Ukraine in the first half of the 19th century. It is centred around the concept of the national and is connected both with the process of individual and community's self-identification and the development of the national "I-conception." Therefore there is every reason to name the above mentioned period as "the period of Hohol".